

УДК 82.0

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-2-22-2

Л.К. ОЛЯНДЕР,
*доктор філологічних наук,
професор кафедри слов'янської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

КНИГА «Z POLSKIEJ KARTY LWA TOŁSTOJA» ПРОФЕСОРА Б. БЯЛОКОЗОВИЧА: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ЇЇ КОНСТРУКТИВНІСТЬ

У статті з опорою на *аналітично-герменевтичну та рецептивну методології, урахуванням оцінок видатного польського дослідника творчості Л. Толстого, одного з організаторів толстовознавства в Польщі – Базилія Бялокозовича полоністами О.З. Цибенко, В.О. Хоревим, О.В. Розинською, І. Рудзевич та ін., характеризуються способи організації нарративної системи та її конструктивність в його книзі «Z polskiej karty Lwa Tołstoja», що було видано в Ольштині у 2003 р. Мета статті полягає в тому, щоб охарактеризувати прийоми і способи організації Б. Бялокозовичем нарративної системи, спрямованої до досягнення найбільшої ефективності текстового дискурсу. Зауважено акценти Б. Бялокозовича на тому, що роман «Война и мир» приходив до Польщі лише західноєвропейськими мовами, а публікація малих творів Л. Толстого у «Dzienniku Warszawskim» вважалася малозначущою. Заголовки всіх розділів-медальйонів представлено як сконцентрований текст. Акцентовано відносини Е. Ожешко та Л. Толстого, який, давши дорогу оповіданню «Jedna setna», не сприймав її сентименталізму, визначено оцінки Я. Каспровича – театрального критика, позиції І. Бодуена де Куртене, Ст. Стемповського, Ст. Віткевича, Ю. Чапського. Підкреслено, що Б. Бялокозович наводить фрагменти свідчень мовою оригіналу; це важливо тому, що він підтримує тезу О. Потєбні про те, що думка, висловлена іншою мовою, є іншою. У цьому ракурсі організація Б. Бялокозовичем нарративної системи становить великий інтерес своїми підходами до теми – майстерністю створення діалогічного поля, що охоплює час з 1898 р. до середини ХХ ст., і доказовістю.*

Ключові слова: діалог, дискурс, методологія, нарративна система, Бялокозович.

В статье с опорой на *аналитико-герменевтическую и рецептивную методологии, учетом оценок выдающегося польского толстововеда, одного из организаторов толстововедения в Польше – Базилія Бялокозовича полонистами Е.З. Цибенко, В.А. Хоревым, О.В. Розинской, И. Рудзевич и др., характеризуются способы организации нарративной системы и ее конструктивность в его книге «Z polskiej karty Lwa Tołstoja», изданной в Ольштині в 2003 г. Б. Бялокозович акцентирует внимание на том, что роман «Война и мир» приходил в Польшу только на западноевропейских языках, а публикация небольших произведений Л. Толстого в «Dzienniku Warszawskim» считалась незначимой. Заголовки глав-медальонов представлены как сконцентрированный текст. Раскрыты отношения Э. Ожешко и Л. Толстого, опубликовавшего рассказ «Jedna setna», но не принявшего ее сентиментализма, представлены оценки Я. Каспровича – театрального критика, позиции И. Бодуэна де Куртене, Ст. Стемповского, Ст. Виткевича, Ю. Чапского. Подчеркнуто, что Б. Бялокозович цитирует фрагменты свидетельств на языке оригинала, а это важно, ибо тем он поддерживает тезис А. Потєбни: мысль, высказанная на другом языке, – другая мысль. В этом ракурсе организация Б. Бялокозовичем нарративной системы представляет большой интерес своими подходами к теме – мастерство создания диалогического поля, охватывающего время с 1898 г. до середины ХХ в., и доказательностью.*

Ключевые слова: диалог, дискурс, методология, нарративная система, Бялокозович.

Когда в литературе есть Толстой, то легко и приятно быть литератором, так как Толстой делает за всех. Его деятельность служит оправданием тех упований и чаяний, какие на литературу возлагаются, < > пока он жив, дурные вкусы в литературе, всякое пошлячество, < > озлобленные самолюбия будут далеко в тени. Только один его нравственный авторитет способен держать на известной высоте так называемые литературные течения и настроения.

А.П. Чехов.

Базилі Бялокозович (Bazyli Bialokozowicz, 1932–2010) – найвідоміший дослідник і знавець творчості Л.М. Толстого, автор не тільки ґрунтовних праць, серед яких доцільно насамперед назвати монографії «Lwa Tołstoja związku z Polską» (1966) та «Marian Zdziechowski i Lew Tołstoj» (1988), а й один із організаторів польського *толстовознавства*. *Переконливим прикладом є збірка наукових статей, що вийшла під його редакцією у 2005 р. – «Lew Tołstoj i kultury słowiańskie». І хоча душею і серцем цього колективного твору був Валенту Пілот (Walenty Pilot), передмову «Nieśmiertelność Lwa Tołstoja» («Безсмертя Льва Толстого») написав Б. Бялокозович. Привертаючи увагу до монографії «Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego percepcji w Polsce» (2003)¹, доцільно охарактеризувати специфіку методології польського вченого. У зв'язку з цим мета полягає в тому, щоб охарактеризувати прийоми і способи організації Б. Бялокозовичем наративної системи, спрямованої до досягнення найбільшої ефективності текстового дискурсу. При цьому зазначимо, що актуальність порушеної проблеми обґрунтовується положенням Б.Ф. Єгорова: «літературоведческий труд немислим без анализа формы» [Єгоров, 1980], висловленого ним у книзі «О мастерстве литературной критики. Жанры. Композиция», де вимагається привертати увагу не лише до змісту літературознавчих праць, а й до способів його реалізації.*

Уже з перших сторінок видно, що текст побудовано за класичним принципом – від загальної картини до детального розкриття оцінок творчості Л. Толстого видатними польськими письменниками та вченими. Ось чому у викладі своєї концепції після заголовку і «Вступу» Б. Бялокозович починає свій аналіз із розділу «Lew Tołstoj w oczach pisarzy polskich» («Лев Толстой в очах польських письменників»), де зосередив увагу насамперед на специфіці поступового приходу творчості великого письменника до Польщі іноземними мовами: французькою – 1879 р., німецькою – 1885, данською – 1885, – угорською 1885–1886, англійською – 1886, шведською – 1886. І лише згодом маленькі твори Л. Толстого з'явилися на сторінках державного двомовного «Dziennika Warszawskiego», але, посилаючись на працю Петра Гжегорчука (P. Grzegorzyc) «Lew Tołstoj w Polsce. Zarys bibliograficzno-literacki» (1996), він зазначив, що «nie było to pismo polskie, jego działalność trafiała w próżnię»² [Białokozowicz, 2003, s. 24]. І тільки після цього підуть сім розділів-медальйонів: «Eliza Orszkowska i Lew Tołstoj». Wokół rzekomych przedmów Tołstoja do Chama i Meira Ezofowicza», «Stanisław Stempowski i Zmartwychwstanie Lwa Tołstoja Supplement: listy Stanisław Stempowskiego do Lwa Tołstoja», «Jan Kasprówic jako recenzent teatralny Lwa Tołstoja», «Stanisław Witkiewicz i Lew Tołstoj», «Antynormy Stanisława Przybyszewskiego i Lew Tołstoj. Konflikt poetyki modernistycznej i realistycznej», «Lew Tołstoj w percepcji Jana Baudouina de Courtenay», «Supplement: Wokół Lwa Tołstoja. Korespondencja Jana Baudouina de Courtenay z Włodzimierzem Czertkowym i jego wydawnictwem «Swobodnoje Słowo», «Józef Czapski wobec Lwa Tołstoja»³.

Проте це вже є продовженням методологічної стратегії Б. Бялокозовича, тому що спочатку своєрідний методологічний ракурс бачення того, як сприймався Л. Толстой у Польщі, було визначено уже заголовком монографії «Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego percepcji w Polsce». У ньому ключову роль відіграє слово *карта*, завдяки якому на площині часопростору візуально і в діалозі постають всі автори з власними концептуальними баченнями Л. Толстого крізь призму польської ментальності з 1889 р. до новітніх часів. До орбіти дослідження теми входять імена Елізи Ожешко (1841–1910), Станіслава Стемповського (1893–1969), Яна Каспровича (1860–1926), Станіслава Віткевича (1885–

¹ «З польської карти Льва Толстого. Нове і забуте про Толстого і його сприйняття в Польщі» (2003).

² «не був то журнал польським, його діяльність йшла марно».

³ «Еліза Ожешко і Лев Толстой. Навколо так званих передмов Толстого до «Хама» і «Меїра Езофовича»; «Станіслав Стемповський і «Воскресіння» («Zmartwychwstanie») Льва Толстого. Додаток: Листи Станіслава Стемповського до Льва Толстого»; «Ян Каспрович як театральний рецензент Льва Толстого»; «Станіслав Віткевич і Лев Толстой», «Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой. Конфлікт модерністичної і реалістичної поетики»; «Лев Толстой у сприйнятті Івана Бодуена де Куртине. Додаток: Навколо Льва Толстого. Кorespondencja Івана Бодуена де Куртине з Володимиром Чертковим і його видавництвом «Свободное слово»; «Юзеф Чапський і його ставлення до Льва Толстого».

1939), Станіслава Пшибишевського (1868–1927), Івана Бодуена де Куртене (1845–1929), Юзефа Чапського (1896–1993). Придивляючись до цих постатей, доцільно привернути увагу до дат їхнього життя, які набувають принципового значення, тому що вони вказують не лише на горизонтальний, а й вертикальний часовий вимір ставлень письменників і вчених як до творів, так і до світогляду великого російського письменника.

Відправною точкою розгляду порушеної Б. Бялокозовичем проблеми слугує «Słowo wstępne» («Вступне слово»), де вчений після стислого опису масштабів святкування в Польщі 175-ліття з дня народження Л. Толстого енергійно характеризує специфіку сучасних підходів до його художнього і релігійно-філософського доробку.

Певна незвичність «Вступного слова» виявляється з риторичного питання, яке є не лише прийомом зацікавлення реципієнта, а й методологією налагодження безпосереднього спілкування з ним, прийомом, що активізує його аналітичне мислення: «Co powego, – запитує Б. Бялокозович, – w tołstojznawstwie rosyjskim i światowym?»⁴, водночас концентруючи тим увагу на основному: «Przede wszystkim stanowczo odżegnano się od leninowskiego dzielenia i przeciwstawiania Tołstoja: z jednej strony – jako „genialnego artysty”, twórca nie tylko niezrównanych obrazów życia rosyjskiego, ale i utworów należących do najwyższej klasy literatury światowej», drugiej zaś – jako „obszarnika obłąkanego w Chrystusie”, dążącego „do zastąpienia klechhów z urzędu klechhami z moralnego przekonania», tzn. kutywowania najbardziej wyrafinowanego i dlatego szczególnie wstrętnego klechostwa»⁵ [Białokozowicz, 2003, s. 9].

Процитований фрагмент свідчить, що в ньому проявилася важлива і характерна для Б. Бялокозовича методологічна риса: спочатку стисло подати кожне явище в широкому контексті часу. Саме з цих позицій учений підходить до творчості багатьох письменників, зокрема і до Л. Толстого. І кожного разу в такий спосіб Б. Бялокозович буде відкривати те особливе, що властиве тому авторові, чию творчість він презентує. Тут же перед тим, як розпочати характеризувати поданий ним широкий спектр концептуальних поглядів на Л. Толстого польських письменників, учений визначає *рішучим* словом *відкинута* ту головну стратегічну рису сучасного *толстовознавства*, яка *об'єднає* всіх.

Проте характеризуючи ним сучасне ставлення до ленінської трактовки, учений досягає вирішення низки завдань: а) констатує історичний факт сприйняття великого художника революціонерами-більшовиками за те, що він «створив незрівнянні образи російського життя»; б) визначає як відправний пункт поняття – «великий художник», пункт, який ні в кого не викликав суперечок: це суттєво, тому що у протилежному разі діалог був би неможливим. Смыслотворчим чинником є і те, що Б. Бялокозович не обмежився лише констатацією факту: «*відкинута* сучасне ставлення до ленінської трактовки». Він повністю наводить ключову цитату зі статті В. Леніна «Лев Толстой как зеркало русской революции», тобто не забуває цю ідеологічну позицію в історії, і тим не порушує принцип повноти правди та історизму, визначаючи водночас сутність одного з основних епохальних конфліктів.

Наступна методологічна риса Б. Бялокозовича проявлена в тому, що він наводить великі фрагменти свідчень мовою оригіналу. Це принципово вже тому, що вчений тим самим не лише підтримує положення О. Потебні про те, що думка, висловлена іншою мовою, є іншою, а й спрямовує реципієнта вловлювати відтінки тих відмінностей, що характеризують основну тезу концептуальних висловлювань.

І ось після аналізу вступу доцільно знов повернутися до змісту, зокрема до заголовків як до очікування, конкретизуючи способи фіксації уваги на головному, на тому, що уже зміст не тільки фіксує конфронтаційні позиції, а й позначає больові точки розбіжностей, конкретизуючи їх.

⁴ Що нового в російському і світовому толстовознавстві?

⁵ Насамперед рішуче відмовилися от ленінського поділу. і протиставлення Толстого: з одного боку, «гениальный художник, давший не только несравненные картины русской жизни, но и перво-классные произведения мировой литературы. С другой стороны – помещик, юродствующий во Христе», який прагнув «поставить на место попов по казенной должности – попов по нравственному убеждению, т. е. культивирование самой утонченной и потому особенно омерзительной поповщины» (Б. Бялокозович цитує по тексту, перекладеному польською мовою: W.I. Lenin. Lew Tolstoj jako zwierciadło rewolucji rosyjskiej, [w:] Lenin o Tołstoju. Warszawa, Książka i Wiedza, 1950).

Так, у розділі «Е. Ожешко і Лев Толстой» концентрується увага на складній смислоторчорчій функції сполучника «і», який зацікавлює тим, що містить у собі не лише те, що єднає, а найбільш те, що роз'єднує. Сполучник «і» вже *a priori* припускає конфлікт, що викликає підвищений інтерес, бажання дізнатися правди. І кожного разу дається знак, що сутність конфліктів принципова.

Аналогічну роль відіграє цей сполучник і в розділі про Ст. Стемповського, але тут він більш конкретизує ситуацію і вказує на неоднозначність ставлення польського письменника до роману «Воскресение». Проте в розділі «Станіслав Віткевич і Лев Толстой» навпаки сполучник підкреслює тісну спорідненість почуттів і думок.

У розділі «Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой» сполучник «і» свідчить про непримириму конфронтацію, яка досягла свого апогею. Тобто вже у змісті сполучником «і» окреслено температуру напружень протиріч, що доходила до крайньої гостроти, але її причини були різні.

Ще однією специфічною рисою «Змісту» є те, що ключова фраза заголовку водночас містить у собі і питання, і відповідь. Зокрема, у заголовку розділу про Елізу Ожешко написана фраза: «Wokół rzekomych przedmów Tołstoja», яка ставить завдання з'ясувати, чи справді були ті передмови? Уживано тут слово *rzekomych* не лише ставить під сумнів їхнє існування, а й дозволяє припустити, що все ж таки вони могли і бути.

Варто зауважити, що детально документований розділ про Е. Ожешко і Л. Толстого, написаний з розумінням душ як польської письменниці, так і російського великого митця і своєрідного мислителя, представляє особливий інтерес.

Передусім вражає глибока людяність Б. Бялокозовича, коли він створює її образ – образ особистості і письменниці. Він не пішов шляхом тільки раціонального викладу художньо-філософських і художньо-естетичних поглядів Е. Ожешко. Зауваживши з перших рядків її захват творами Л. Толстого, Б. Бялокозович начебто відходить від суті розмови про письменника і зосереджується на психологічному стані польської письменниці, на її здивуванні тому, що відбувається навколо імені Л. Толстого, його світогляду і художньої творчості. Дослідник дуже тонко зобразив те, що Е. Ожешко, не уявляючи, як можна механічно поділяти, майже розчленовувати письменника на дві несумісні частини – мислителя і художника, просто відмовилася це сприймати і вступила у відкриту боротьбу, що «uznała za swój obowiązek»⁶, – вона пише на проханя редактора газети «Русские ведомости» Василя Соболевського статтю «Лев Толстой (Письмо в редакцию)», що була опублікована 6/9 вересня 1908 р.: «... i jej doniosły głos zabrzmiał na łamach tego organu postępowej inteligencji rosyjskiej»⁷ [Białokozowicz, 2003, s. 47].

Нарація цього розділу розпочинається з високої, сміливої і рішучої оцінки Е. Ожешко Л. Толстого, його «революційного» внеску не лише в літературний процес, а й в саме світоуявлення людства: «Tołstoizm, – акцентує Е. Ожешко, – jako racjonalistyczna doktryna przeżywa swego rodzaju renesans»⁸ [Białokozowicz, 2003, s. 47].

Коли вона писала про Л. Толстого, то з глибоким переконанням вважала за негайну потребу: «podkreślić niepodzielną jednolitość osobowości twórczej wielkiego Rosjanina. Wielki artysta i wielki myśliciel Lew Tołstoj wyrasta ponad całą sferę sztuki i myśli jako apostoł uczucia miłości między ludźmi. Wśród różnorodnych objawów nienawiści i zawziętości, które do głębi przenikają świat współczesny, Lew Tołstoj jest przedstawicielem tej wielkości serca, które dąży do zerwania łańcuchów, do rozświetlenia ciemności, do przekucia mieczów na lemieszę»⁹ [Białokozowicz, 2003, s. 47].

Б. Бялокозович акцентує, що Е. Ожешко приваблює пацифістська програма, мир між народами, неприйняття будь-якої війни і терору, дорога до спасіння людяності і визволення її благодних і високих ідей.

⁶ «Що вважала своїм обов'язком».

⁷ «... і її важний голос зазвучав на сторінках того органу прогресивної російської інтелігенції».

⁸ «Толстовство... як раціональна доктрина переживає свого роду ренесанс».

⁹ «...підкреслити неподільну цілісність творчої особистості великого Росіянина. Великий художник і великий мислитель Лев Толстой виростає над всією сферою мистецтва і мислі як апостол почуття любові між людьми. Посеред різномірних проявів ненависті і завзятості, які до глибоко проникають у сучасний мир, Лев Толстой є представником тієї величчя серця, яке прагне розірвати ланцюги, розсіяти темряву, перекувати мечі на орала».

І щоб довести значущість і емоційну силу цього листа, Б. Бялокозович наводить ключові моменти її думок, стиль виразу яких відзначався досконалою точністю і художньою виразністю. Наведені фрагменти переконували, що, звертаючись до метафор, Е. Ожешко, не поступаючись строгою точністю формулювань, надавала своїй головній тезі емоційну виразність: «Wielkie umysły kierują światem, ale tylko wielkie serca ocalają świat. Każdy, kto wierzy w tę, jak się zdaje, niewątpliwą prawdę, chociażby nie zgadzał się z postulatami Lwa Tołstoją, powinien uznać, że jest on jednym z niewielu, którzy prowadzą świat ku ocaleniu»¹⁰ [Białokozowicz, 2003, s. 48].

Е. Ожешко багато положень Л. Толстого поділяла з ним, зокрема вона негативно ставилася до модерністської естетичної доктрини «мистецтво для мистецтва»: «Na wielkich krosnach, – пише вона, звертаючись до поетичної метафори, – sztuka tka bogate wzory nie tylko z piękna, lecz także z dobra i prawdy»¹¹ [Białokozowicz, 2003, s. 48].

Але Е. Ожешко не лише від щирого серця констатувала ці особливості у Л. Толстого: вона наслідувала його приклад і, як і він, переписувала і переписувала свої твори на «krosnach dobra i prawdy», в чому зізнавалася у листі до Тадеуша Грабовського від 13 березня 1901 р. [Białokozowicz, 2003, s. 49].

Невипадково вона емоційно завершує свої роздуми у статті «Лев Толстой (Письмо в редакцию)» – згідно з жанром – таким побажанням від щирого серця і людяно: «Niechaj więc żyje jak najdłużej i prowadzi swój naród do wybawienia – wielki wśród nienawiści i nieprawdy bojownik miłości i pokoju»¹² [Białokozowicz, 2003, s. 48].

Спираючись на свідчення сучасників Е. Ожешко і Л. Толстого, Б. Бялокозович доводить, що російський письменник, хоч і дав дорогу ожешковому оповіданню «Jedna setna» («Одна сотая»), яке використав у своєму романі «Смерть Івана Ільича», в цілому не визнавав Е. Ожешко за письменницю, не сприймав її сентименталізму і різко озивався про неї саму. Вона ж бажала його побачити, з ним поговорити, мріяла побувати в Ясній Полянї, тужила, що зустріч є неможливою через її вік і стан здоров'я.

Однак – і це доводить Б. Бялокозович – захват Е. Ожешко Л. Толстим не означав відсутність у неї критичного підходу до його творів. Письменниця піддає негативній, нещадній критиці толстовську композицію як епопеї «Война и мир», так і роману «Анна Каренина», визначаючи її приказкою «groch z karustą»¹³. Але все це свідчило про нерозуміння – і не лише нею – того факту, що відбулося відкриття нової структури романного жанру.

Завершується характеристика відносин Е. Ожешко і Л. Толстого розгорнутими спогадами військового юриста, літератора О.В. Жиркевича (А.В. Żyrkiewicz, 1857–1927), який жив у Вільно, навідував письменницю, коли вона перебувала в Гродно, а також бував і в Ясній Полянї у Л. Толстого, листувався з ним. У наведених Б. Бялокозовичем із цих спогадів фрагментів видно, з якою зневагою Л. Толстой говорив про її твори: «Я знал уже, что к большинству приведенной Элизы Ожешко яснополянский аскет относился как к дамской литературной стряпне, из которой хлеба не спечешь и шубы не скроить» [Białokozowicz, 2003, s. 58]. Проте О.В. Жиркевич, подавши Е. Ожешко і Л. Толстого як антиподів, не обмежується спогадами, а додає через зіставлення сприйняття їхніх творів польським читачем свої розлогі оцінки такого роду: «Толстой создал типы. <...> То был провидец, пророк, мистик, заглядывающий смело в явления потустороннего мира. Элиза Ожешко – простите мое убеждение – при всех многочисленных трудах ее, не создала ни одного типа» [Białokozowicz, 2003, s. 60–61].

Звертаючись до поетики розділу про Е. Ожешко, треба зазначити, що, створивши тут і використовуючи надалі свій спосіб зображення документально вивіреного образу людини, Б. Бялокозович не перетворював його на шаблон. Проте основним прийомом залишається те, що разом з оцінками Л. Толстого, увага приділяється тому, як письменник впливав на стиль життя того чи іншого польського митця.

¹⁰ «Великі замисли керують світом, але тільки великі серця рятують світ. Кожен, хто вірить у ту, як здається, безсумнівну правду, хоча б не погоджувався з постулатами Льва Толстого, повинен знати, що він один з небагатьох, котрі ведуть світ до порятунку».

¹¹ «На великих кроснах (п'яльцях) мистецтво тче багато візерунків».

¹² «Нехай так живе як найдовше і веде свій народ до визволення – великий серед ненависті і неправди борець любові і миру».

З особливою очевидністю це простежується в розділі «Stanisław Stempowski i Zmartwychwstanie Lwa Tołstoja», що починається як продовження якоїсь розмови, початок якої залишилася за текстом: *To typ prawdziwego uczonego – myśliciela, językoznawcy, filozofa. «To był właśnie niestety, dość rzadki typ uczonego, który nigdy nie zapominał, że nauka jest jedna»*¹³. Для самого Ст. Стемповського таке розуміння було настільки природним, що він, за свідченням його дружини Марії Домбровської, говорив: *«Jestem tyleż Polakiem co Ukraińcem»*¹⁴ [Białokozowicz, 2003, s. 69].

Такий вступ – з акцентом на прочитанні думок іншого – був для Б. Бялокозовича потрібен, як увертюра до опери, для того, щоб зрозуміти, чому Ст. Стемповський так прихильно ставився до Л. Толстого-мислителя, що у молодості своїй наслідував йому у всьому, в тому числі у спрощенні: *«nie dbał o swój wygląd i ubiór»* («не дбав про свій вигляд і одяг»), ходив босим, носив блузу, вів аскетичне життя, визнавав культ фізичної праці – ходив за плугом і боровами, намагався толстовські погляди втілити в селянське життя, дотримувався *ригоризму моралі. Перекладав польською мовою роман «Воскресение». Взагалі добре знав творчість Л. Толстого, мав з ним переписку. І як товариш і чоловік Марії Домбровської заінтересував її красним письменством східних слов'ян, а наприкінці свого життя писав «Рамієтнікі» і згадував у них Л. Толстого.*

У структуру цього розділу також додано листи Ст. Стемповського до Л. Толстого, це створювало ефект багатоголосся і перегук часів.

Наступний розділ – «Jan Kasprowicz jako recenzent teatralny Lwa Tołstoja» крім того, що в ньому актуалізовано маловідомий матеріал, який потребує більш детального дослідження – на це спрямовує не лише особистий підхід до нього Б. Бялокозовича, а й порушення ним більш масштабних проблем.

Побудовано розділ за тим же принципом, але з тією різницею, що розглядається в ширшому контексті не лише відгук Я. Каспровича на інсценізації творів Л. Толстого, а й постановка п'єси «Власть тьми. Коготок увяз, всей птичке пропасть» у Львівському театрі в контексті її постановки 1888 р. в Парижі, в народному театрі Bouffes du Nord, на найважливіших сценах – в Женеві, Амстердамі, Копенгагені, Вроцлаві, Римі, Венеції, Генуї, Празі, Туріні. «Власть тьми» триумфально йшла по всій Європі. І лише в самій Росії твір було заборонено. Цензура не давала можливості презентувати його ні в *Олександринському театрі* в Санкт-Петербурзі, ні в *Малому театрі Москви*, ні в *Московському Художньому Академічному Театрі* (МХАТ). Але в 1890 р. «Власть тьми» було реалізовано на аматорських сценах у Царському Селі.

У своїй концепції цих подій Б. Бялокозович зауважував, що французи і сам Є. Золя сприймали «Власть тьми» як твір новаторський, який виражає тенденції натуралізму. Натомість Я. Каспрович трактував в інакшому ракурсі. І тому були свої причини.

Як доводить Б. Бялокозович, до Польщі інформація дійшла швидко в листах Адама Шиманського, який у своїх кореспонденціях із Росії привернув всебічну увагу до дванадцятотого тому листів Толстого, де містилися твори на релігійно-етичну і суспільно-моралістичну тематику, в тому числі драма «Власть тьми», коротко виклав зміст твору, переклав IV акт (сцени 1–7), а також великий фрагмент акту V і початок. Завдяки П. Гжегорчукові цей переклад був блискучим з корисним коментарем, де схарактеризовано Толстого як письменника-мораліста. А в Європі, де у слов'ян, зокрема хорватів, широко дискутувалися проблеми патріархальності села, моральності сільської людини, твір Л. Толстого викликав жвавий інтерес. Поляки теж винятком не були. Б. Бялокозович підтверджує це наведенням листа Антона Пискорського до Л. Толстого, де він просить у нього дозволу на переклад твору «Власть тьми». Л. Толстой написав Тетяні Львівні: «ответь, может» [Białokozowicz, 2003, s. 89]. Цією драмою зацікавився і директор Театру імені Станіслава Скарбка Людвік Хеллер, який теж звернувся до Л. Толстого за дозволом і теж одержав позитивну відповідь.

Очевидно, що рецензія Я. Каспровича була суголосна з цим контекстом.

Визначаючи її специфіку, Б. Бялокозович акцентував увагу на нешаблонності поглибленого способу прочитання новаторського характеру цієї трагічної народної драми. Таке визначення стало водночас для дослідника ключовою тезою, яку він послідовно розкриває у своєму аналізі.

¹³ «горіх з капустою».

¹⁴ «Я настільки поляк, як і українець».

І насамперед Б. Бялокозович указав на те, що Я. Каспрович майстерно підпорядкував структуру рецензії виконанню своєї мети.

Зберігаючи хронологію, він майстерно пов'язує описи і реляції, спирається на самого Л. Толстого, його переконання, що злочинність не може слугувати надією на майбутнє і не може принести щастя. Щоб донести до реципієнта це переконання – і Б. Бялокозович концентрує на цьому увагу – Я. Каспрович стисло, але у свій спосіб, викладає зміст драми. І вже цієї виклад слугує тому, що ніяких сподівань на те, що зло може вести до добра, не може бути. Він вдало змінює – і структура рецензії у цьому допомагає – форму викладу основної думки твору, торуючи дорогу до жорстокої правди і нищачи будь-які ілюзії: «W państwie zbrodni nie ma szczęścia i przyszłości»¹⁵ [Białokozowicz, 2003, s. 93]. І всі надії на таку зміну є марними.

Я. Каспровича цікавить, як ця ідея, не порушуючи природної течії життя, доводиться театром до глядача. І не випускаючи з поля зору найдрібнішої деталі, він аналізує гру акторів.

На нашу думку, надання такої смислотворчої сили структурі стало можливо завдяки тому, що Я. Каспрович був обдарований, як і І. Франко, дуже рідкісним даром, коли в одній людині гармонійно єдналися письменник і критик, фантазія художника і аналітична думка.

Завершується розділ логічно і обґрунтовано таким висновком: справа не тільки в тому, що інсценізацію в 1903 р. Львівським театром роману Л. Толстого «Воскресение» («Zmartwychwstanie») і постановку драми «Власть тьми» («Ciemna potęga») було прорецензовано Я. Каспровичем «z taktem i dużą kulturą literacką, przejęciem i zaangażowaniem, nie tylko wykazują żywotność sztuki Tolstoja, ale również stanowią istotny komponent polskiego życia kulturalnego»¹⁶ [Białokozowicz, 2003, s. 105]. А це вже виходить за межі історії літературознавства в царині теорії красном письменства і філософії, тому що сприяє порушенню важливої проблеми, а саме: «закономірності засвоєння і привласнювання культури іншого як своєї». Наприклад, в Білорусі висів плакат: «Адам Міцкевич – білоруський поет», а в Вінниці: «Бальзак – наш земляк». Деяко подібне *відбувається* з М. Гоголем.

Розділ «Stanisław Witkiewicz i Lew Tołstoj. Pokrewieństwo uczuć i myśli. Urzeczenie ludowością» починається з тих, оцінок, що надано йому в книзі «Bibliografia literatury polskiej: Nowy Korbut» (t. 16, cz. 1: *Literatury pozytywizmu i Młodej Polski*, PWN, 1980, s. 195). Тут Stanisława Witkiewicza (1851–1915) представлено «jako krytyka literackiego i artystycznego, publicystę, nowelistę i artystę malarza. Zaiste była to postać renesansowa»¹⁷ [Białokozowicz, 2003, s. 109].

Це лише один з тих рідких випадків, де немає протиріччя з Л. Толстим, а існує повне порозуміння. Але і тут Б. Бялокозович не відступає від свого принципу подачі матеріалу, хоча і вносить до нього деякі зміни. По-перше, більше уваги приділено впливам на творчість художника. Зокрема, підмічено вплив на нього А. Міцкевича і Льва Толстого, тобто романтизму першого і реалізму другого, що цікаво вже само по собі. Акцентовано, що дух великого російського письменника відповідав духові польського митця, і він сприймав епопею «Война и мир» як з морального, так і з ідейного боку. А далі контекст, але то вже контекст боротьби поляків за свою незалежність, про участь Віткевича в повстанні 1863 р., життя у засланні до Сибіру, але не забутий і щасливий, творчий період у Петербурзі. Йдеться і про те, як він почав цікавитися не лише романом «Война и мир», а й життям самого Л. Толстого. Відзначено, що Віткевич незвично високо цінував моральний його авторитет в соціально-політичному житті Росії. Йому імпонував пацифізм Л. Толстого, і водночас Б. Бялокозовичем не забуто й про весь славний патріотичний і волелюбний рід Віткевичів, що складав цілу сторінку в польській історії.

І після цих ідилічних відносин Ст. Віткевича різким контрастом проявляється протистояння Ст. Прибишевського і Л. Толстого у розділі «Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой», де описано як завзято ставились вони до майбутнього літератури.

¹⁵ «У панстві злодіїв немає щастя і майбутнього».

¹⁶ «...з тактом і великою літературною культурою, прийняттям і заангажованістю, не тільки показує життєдайність твору Льва Толстого, а й також складає суттєвий компонент польського культурного життя».

¹⁷ «як літературного критика, мистецтвознавця, публіциста, новеліста і художника. Дійсно, то була ренесансна постать».

Слід зауважити, що тут порушено основний конфлікт у житті літератури, який захопив всіх. Невипадково свого часу Е. Ожешко заявляла, що вона проти «мистецтва для мистецтва». І хоча Ст. Пшибишевський мав шумний і часом галасливий успіх, література пішла не за ним.

У цьому розділі Б. Бялокозович більш детально, характеризуючи їх, звертається до дослідників. З особливою увагою він ставиться до праці Галини Янашек-Іваничкової, до її аналізу естетичного у Ст. Пшибишевського, до формулювань опозицій реалізму і натуралізму, до її ставлення до теорії «голої душі», сатанізму, рис, які визначили характер творчості письменника, в т. ч. і у його романі «*Satans Kinder*». Йдеться про маніакальність, наркотичний і екстатичний стани, анархізм, аморалізм тощо, що разом з експресією, яка мала скандальний характер, слугувало розвиткові авангардної естетики ХХ ст. Це була естетика, яка нищила всі правила гри. Під тим кутом зору було розглянуто і роман «*Homo sapiens*», де стверджувалось, що в метафізиці сатанізм у своїм продовженні мусив стати анархізмом, а це стирало кордони між добром і злом. Надалі Б. Бялокозович характеризує берлінський етап в житті і творчості Пшибишевського, ставить питання про його національну самоідентифікацію, про те, як він епатував німців, доводив експресію до позерства тощо. Це викликало в них почуття *resentimentu*, *ненависті і ворожнечі, але у слов'ян* у різних контекстах відчувався вплив Пшибишевського. Порушено питання про вплив Достоєвського. Прояснялось, що польський письменник не тільки не знав ані російської мови, ані алфавіту. Читав його твори в перекладах. Наводяться зізнання пізнього Пшибишевського, який шукав власні шляхи вираження своїх ідей. Щодо Л. Толстого, то Б. Бялокозовичем підкреслювалось негативне ставлення Л. Толстого до Пшибишевського. Російський письменник категорично відмовлявся читати не лише його твори, а всі сучасні книжки. Обоє – і Пшибишевського, і Толстого – представлено як антиподи естетики, філософії і етики.

Порушивши проблему «*Lew Tołstoj w percepcji Jana Baudouina de Courtenay*», Б. Бялокозович виходить із його загальної характеристики людини і вченого, що і визначає ракурс бачення Л. Толстого, з яким він був рівновеликим: «*To typ prawdziwego uczonego – myślicie-la, językoznawcy, filozjofa. To był właśnie niestety, dość rzadki typ uczonego, który nigdy nie zapominał, że nauka jest jedna*»¹⁸ [Białokozowicz, 2003, s. 173]. Із цих позицій Бодуен де Куртене і підходив до всього. Важливо, що вчений високо цінував ідеали свободи, цінності філософсько-естетичні і *заангажованість* суспільну і був авторитетом не тільки науковим, а й моральним. Б. Бялокозович підкреслював, що І. Бодуен де Куртене в ідеальному суспільстві не бачив ні традиційної релігії, ні толстовського Бога. Проте він зазначав роль Л. Толстого в російському інтелектуальному і суспільному житті, цінував його демократизм, гостру критику царизму, милітаризму, війни, критику офіційного християнства, несправедливості. Учений підкреслював все те, що їх єднало, у т. ч. і у сфері моралі.

І після цих ідилічних відносин Ст. Віткевича різким контрастом проявляється протистояння Ст. Пшибишевського і Л. Толстого у розділі «*Антинорми Станіслава Пшибишевського і Лев Толстой*», де описано як завзято стали вони на про за майбутня літератури.

Слід зауважити, що тут порушено основний конфлікт в житті літератури, який захопив всіх. Невипадково свого часу Е. Ожешко заявляла, що вона проти «мистецтва для мистецтва». І хоча Ст. Пшибишевський мав шумний і часом скандальний успіх, література пішла не за ним.

У цьому розділі Б. Бялокозович більш детально звертається до концепцій інших дослідників, створюючи тим самим діалогічне поле. З особливою увагою учений ставиться до праці Галини Янашек-Іваничкової, до її аналізу естетичного у Ст. Пшибишевського, до формулювань нею опозицій реалізму і натуралізму. Його цікавить погляд дослідниці на теорію «голої душі», сатанізму, риси, які, визначаючи характер творчості письменника, яскраво проявилися вже у його романі «*Satans Kinder*». Йдеться про маніакальність, наркотичний і екстатичний стани, про анархізм, аморалізм тощо, що разом з експресією, яка носила скандальний характер, слугувало розвиткові авангардної естетики ХХ ст. Це була руйнівна естетика, яка нехтувала всіма правилами гри. Під тим кутом зору було розглянуто і ро-

¹⁸ «То тип справжнього ученого – мислителя, мовознавця, філософа. То був дійсно, досить рідкісний тип ученого, який ніколи не забував, що наука єдина».

ман «Номо sariens», де стверджувалось, що в метафізиці сатанізм у своїм продовжені мусив стати анархізмом, а це стирало кардони між добром і злом. Надалі Б. Бялокозович характеризує берлінський етап в житті і творчості Пшибишевського, ставить питання про його національну самоідентифікацію, про те, як він епатував німців, доводив експресію до позерства тощо. Це викликало в них почуття *ресентименту*, *почуття ненависті і ворожнечі*. Але у слов'ян у різних контекстах відчувався вплив Пшибишевського. Поручено питання про вплив Ф. Достоєвського. Прояснялось, що польський письменник не тільки не знав російської мови, а й алфавіту, атому читав його твори в перекладах. Наводяться признання позадного Ст. Пшибишевського, який шукав власні шляхи виразу своїх ідей. Що до Л. Толстого, то Б. Бялокозовичем підкреслювалась негативне ставлення Л. Толстого до Пшибишевського. Російський письменник категорично відмовлявся читати не лише його твори, а всіх сучасних книжок. Обидва – і Пшибишевський, і Толстой представлені як антиподи в області естетики, філософії і етики.

В останньому розділі створено портрет художника-графіка Юзефа Чапського (1896–1993), який не любив, коли його відволікали від живопису, але красне письменство, хороша критика і публіцистика йому ніколи не заважали. І він дуже добре знав російську літературу. Насамперед це був Л. Толстой, а далі – О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Гоголь, М. Салтиков-Шchedрін, І. Тургенев, Ф. Достоєвський, М. Лесков, В. Розанов, А. Чехов, Д. Мережковський, З. Гіппіус, О. Ремізов, І. Северянін, Д. Філософов, О. Блок, А. Бєлий, М. Гумільов, А. Ахматова, І. Бунін, О. Мандельштам, В. Набоков, О. Солженіцин та ін. Від Л. Толстого, його роману «Война и мир» і учення Ю. Чапський був в захваті протягом довгих літ. Але настав час – і він змінив свої погляди. І ось Б. Бялокозович простежив цей непростий шлях його ставлення до Л. Толстого від апофеозу до повного заперечення.

Б. Бялокозовичем взагалі багато сказано саме про сприйняття духовного вчення Л. Толстого, навіть більше, ніж про художнє. І все ж таки в дзеркалі сприйняття Л. Толстого польськими письменниками російський письменник постає як живий. Ученому вдалося передати саму атмосферу літературного життя, у якому Л. Толстой вже тільки своєю присутністю викликав дискусію, впливало на літературний процес не лише в Росії. Б. Бялокозович показав, як це відбувалося у Польщі.

Треба зазначити, що кожен розділ книги «Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoju i jego perwersji w Polsce» – це сконцентрована монографія, у якій через призму різноаспектного ставлення польської творчої інтелігенції до Л. Толстого детально характеризується великий його вплив на розвиток літератури в Польщі, майстерність письменників, їхні художньо-філософські, соціальні, естетичні, релігійні та інші погляди на світ і людину в ньому. Констатуєчи це, не можна не враховувати те, що повноту картини допомагають створити підрядники і показник імен. Адже кожне ім'я свідчить про якийсь новий ракурс ролі Л. Толстого в духовному житті Польщі і у творчості письменників та діячів мистецтв.

І на закінчення треба додати, що заголовок книги – «Z polskiej karty Lwa Tołstoja», що означає, що повну «kartу» ще треба створити, що ця тема чекає нових досліджень і осмислень того, чим був і є Л. Толстой для польської літератури.

Проте Б. Бялокозович цікавий не лише тим, що зробив вагомий внесок у толстовознавство. При розгляді проблеми методології Б. Бялокозович заслуговує уваги ще і тому, що він дотримується не лише точності формулювань своїх положень, а й простоти викладу матеріалу. Його насичений фактами і людськими документами текст не сприймається як перевантажений та фрагментарний. І в цій майстерності він солідаризується з такими полоністами, як О.З. Цибенко, В.О. Хорев, Р. Радишевський, О. Сухомлинов, О.В. Розинська, яка присвятила Б. Бялокозовичу спеціальну статтю [Розинская, 2003] та ін., а також з польськими рсистами, такими, як І. Рудзевич.

Отже, дослідницький ракурс, на який указує Б. Єгоров, залишається актуальним, тому що під тим кутом зору з усією повнотою ще не розглядалися навіть такі корифеї, як, наприклад, М. Бахтін або І. Франко, хоча йому присвячено працю Л. Фризмана «Иван Франко: взгляд на литературу» [Фризман, 2017].

Що стосується Б. Бялокозовича, то він своєю працею збагатив літературознавство і методологію.

Список використаної літератури

Егоров, Б.Ф. (1980). *О мастерстве литературной критики. Жанры. Композиция*. Ленинград: Советский писатель.

Розинская, О.В. (2003). В честь юбилея польского ученого: (Сборник к 70-летию профессора Бялокозовича). Вестник Московского университета. Серия 9, Филология, 3, 199–202.

Фризман, Л.Г. (2017). *Иван Франко: взгляд на литературу*. Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого.

Białokozowicz, B. (2003). *Z polskiej karty Lwa Tołstoja. Nowe i zapomniane o Tołstoj i jego percepcji w Polsce*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.